

Veres András:

**DILEMMÁK
ÉS LEHETŐSÉGEK
A MAI LUKÁCS-
KUTATÁSBAN**

Természetesen a cím többet sejtet, mint amire tanulmányomban vállalkozom. A „Lukács-kutatás” valójában a Lukács György irodalmi tanulmányaival foglalkozó vizsgálódásokat fogja jelenteni, a „dilemmák és lehetőségek” pedig abban az összefüggésben kapnak értelmet, hogy eddigi eredményeim alapján miben látom a továbblépést a mai helyzetben.

PÉLDA AZ ÚJRAÉRTELMEZÉS LEHETŐSÉGÉRE: LUKÁCS 1909-ES ADY-CIKKE

Kétségtelen: napjaink magyarországi Lukács-kutatása szempontjából nem túl kedvező az a politikai ellenszél, amely régi-új előítéleteket próbál érvényesíteni Lukács politikusi és ideológusi működésének megítélésében. Nyilvánvaló, hogy a megalapozatlan támadásokra nem az apológia a megfelelő válasz. Ugyanakkor még előnyünkre is szolgálhat, hogy eltávolítjuk magunkat azoktól az általánosan elfogadott értelmezéspaneeltől, amelyek magától értetődőként rögzültek a Lukácsról szóló irodalomban. Ebben nem kis szerepe volt magának Lukácsnak is, aki előszeretettel vezette be a régi tanulmányaiból válogatott új gyűjteményes kiadásokat, s miközben sok értékes háttér-információt adott, talán túlságosan is befolyásolta velük szövegei értelmezését. Példaképpen hivatkozniék arra a fontos írására, amely *Új magyar líra* címmel jelent meg a *Huszadik Század 1909-es évfolyamában*.

A *Magyar irodalom – magyar kultúra* címmel megjelent kötet (Lukács 1970) 1969-ben írt előszavában ifjúkora revelatív erejű Ady-hatását hosszabb folyamatnak írja le ugyan, de olyan orientáló érzelmi tényezőként, amely filozófiai tájékozódását is befolyásolta a radikális rendszerkritika irányába: „Ady verseivel való találkozásom, mint ma mondani szokták, sokk volt. Persze olyan, amelynek hatásait csak évek múltán kezdtem megérteni és komolyan feldolgozni. 1910-ben tettem első kísérletem ez élmény jelentőségének gondolati feltárására, de tulajdonképpen csak jóval érettebb koromban tudtam igazán felfogni Ady verseivel való találkozásom döntő jelentőségét világnézetem kialakulására. [...] Most már Ady döntő hatása rám éppen abban érte el csúcspontját, hogy ő soha, egy pillanatra sem békült ki a magyar valósággal és rajta keresztül az egész akkori létezővel sem. A vágy egy ilyen világnézet után már kamasz koromban élt bennem, anélkül, hogy képes lettem volna ezeket az érzéseimet bármiképpen is fogalmilag általánosítani. Hogy ez mennyire világosan jut kifejezésre Marxnál, azt igen hosszú ideig többszöri olvasás ellenére sem értettem meg igazán, és így nem voltam képes felhasználni a kanti és hegeli filozófia bírálatára. De amit itt nem fogtam fel, az Ady költői magatartásában szíven ütött. Amióta Adyval megismerkedtem, ez a kibékíthetlenség, mint kiküszöbölhetetlen kíséret jelen volt minden gondolatomban, bár hosszú ideig képtelen voltam mindezt jelentőségéhez mérten tudatosítani. Éppen ezért legyen szabad e szellemi tényállás megvilágítására Adynak

néhány jóval későbbi sorát idézni. *Hunn, új legenda* című versében így írja le ezt a magatartást az élethez, a történelemhez, a tegnapihoz, a maihoz és a holnapéhoz egyaránt: »Vagyok ... / Protestáló hit s küldetéses vétó: / Eb ura fakó, Ugozca non coronat.« [...] Innen van, hogy a nagy orosz írókat, elsősorban Dosztojevszkijt és Tolsztojt mint döntő forradalmi tényezőket építettem be a világképembe...” (l. m.: 8–9)

Annyi bizonyos, hogy a (tévesen) 1910-re datált első kísérlethez képest jóval későbbi fejlemény az Ady-hatásról itt adott önjellemzés. Az pedig valószínű, hogy az ifjú Lukács „életérzésének” radikalizmusa nem játszott szerepet módszeresen végzett filozófiai stúdiumaiban. De az akkor írt esszéi másról sem szólnak, mint a magyar és nem magyar valósággal szemben érzett békétlenségéről, illetve annak feloldási lehetőségeiről vagy éppen lehetetlenségéről. S éppen azért, mert totális szembenállásra törekedett, a szocializmust sem tekintette eléggé erőteljesnek. Hajlott rá, hogy a külső valóságtól elfordulva, a „metafizikai realitással” egyedül rendelkező „lélektől lélekig” vezető utat jelölje meg valódi irányként.¹ Töredékben maradt Dosztojevszkij-könyve és elkészült regényelméleti esszéje alapján nyilvánvaló, hogy ezen az úton kizárólag Dosztojevszkijre számított, Tolsztoj nem jöhetett szóba.

Az ifjúkori Ady-hatásról később, életrajzi interjúja során is lényegében hasonlóképpen nyilatkozott: „A német filozófia hatása egész életemen át tartott, és ezen természetesen az Adytól kapott megrendítő élmény sem változtatott alapjában véve, nem szüntette ezt meg és nem vitt vissza Magyarországra – azt lehetne mondani, hogy Magyarország nekem akkor az Ady-versek voltak. De történt valami, aminek jelentőségét csak később értettem meg: hogy a német fejlődésben [...] mindig óriási adag konzervatív világnézet rejtett. Mármost tudom, hogy anakronizmust követek el, mert egy későbbi Ady-verset idézek, de Adyban kezdettől fogva megvan az »Eb ura fakó, Ugozca non coronat«-hangulat – ez nálam kísérőzeneként mindig aláfestette Hegel *Fenomenológia*-ját és *Logika*-ját is. Így olyan vegyülék jött létre, ami az akkori irodalomban nem létezett, hogy tudniillik valaki mint hegelianus és mint a szellemtudomány képviselője egyszermind baloldali, sőt bizonyos fokig forradalmi álláspontot foglal el. [...] mindenesetre le kell szögezni, hogy ebben a tekintetben az Ady-versekkel való találkozás egyike életem legdöntőbb élményeinek, eltekintve irodalmi vonatkozásaitól is. Ez nem véletlen felfedezés volt, amilyen fiatal korban sokszor adódik, hanem [...] én egész életemben hű maradtam Ady oeuvre-jéhez, és ez nem visszavetítés, mert én voltam az első Magyarországon, aki 3–4 évvel később megírta Ady személyes összefüggését a forradalommal; azt, hogy olyan forradalmár, aki egyéni beteljesüléséhez tartja szükségesnek a forradalmat.” (Lukács 1989: 114–115).

1 Álláspontja legtömörebb foglalatát adja Paul Ernsthez írt, 1915. május 4-i levele, l. Lukács 1981: 595–596.

Mindebből egyedül az igazolható, hogy Lukács találkozására az Ady-versekkel első-sorban nem irodalmi vonatkozású volt. Az 1909-ben megjelent írása – ha tüzetes szöveg-elemzésnek vetjük alá – valójában nem a forradalmár Adyt ünnepli. Akkori pozícióját bal-oldalinak nevezni csak akkor lehet, ha az igen általános, elvont oppozícióját megfeleltetjük a századelő politikai ellenzékének a rendszerkritikájával. Ezt a lehetőséget azonban maga Lukács sem engedi meg: visszatekintéseiben lépten-nyomon elhatárolja magát a *Husza-dik Század* körében hangadó polgári radikális és szociáldemokrata személyiségektől is. Ha szembesítjük akkori megnyilatkozásait Jászi Oszkáréval vagy Szabó Ervinével, nem találunk kézzelfogható bizonyítékot ilyen feltételezéshez. Illetve amit találunk, az éppen a forradalomtól való – hol óvatosan, hol nyíltan jelzett – távolságtartást dokumentálja.

Vizsgáljuk meg alaposabban Lukács inkriminált írását Adyról. Kezdjük először a körülmények számbavételével.²

Ady jelentőségét nemcsak a *Nyugat* ismerte fel és kiáltotta ki őt a korszak reprezentatív magyar költőjének, hanem – már a *Nyugat* jelentkezése előtt – a *Husza-dik Század* is. Szerkesztője, Jászi Oszkár már az *Új versek* megjelenése után elragadtatott, „szerelmes” levélben mondott köszönetet a rendkívüli élményért Adynak – szerelmesnek ő maga nevezte abban a Somló Bódoghoz írt levelében, ahol ujjongva jelentette be: „... végre, újra nagy költője van Magyarországnak!” (Jászi 1991: 132-133, 135.) A *Husza-dik Században* előbb két recenzió jelent meg az *Új versekről*, majd az újabb Ady-kötetről, a *Vér és arany-ról* Hatvany Lajos hódoló vallomása (Hatvany 1908: 234-244), de Jászi nem volt elégedett még Hatvany újabb cikkével sem, szerkesztői jegyzetben határolta el magát tőle.³ Együttal már itt beharangozta (név nélkül) Lukács György Ady-írásának közeli megjelenését.

Jóllehet Hatvany Lajost és Lukács Györgyöt egy világ választotta el egymástól, meg-lepően hasonló módon vélekedtek az új magyar líráról. Mindketten előbb fogadták el Kosztolányit, mint Adyt (Lukács ismertetést is írt a *Négy fal között* című kötettről a *Husza-dik Századba*). A *Holnap* című nagyváradi antológia pedig (Ady, Babits, Balázs Béla, Juhász Gyula és mások verseivel) – amely nagyobb botránnyal váltott ki konzervatív körökben, mint Ady verseskötetei és a *Nyugat* együttvéve – végképp meggyőzte őket arról, hogy bekö-vetkezett a magyar költészet régóta várt fordulata (Lukács 1908: 431–433, Hatvany 1909: 66–74).

2 Az itt következő fejtegetéseimben messzemenően támaszkodom a *Husza-dik Század* irodalom-szemléletével foglalkozó kutatásomra és az eredményeiről beszámoló tanulmányomra.

3 „Azt hisszük, hogy az Ady Endre jelentőségét nem lehet kizárólag esztétikai szempontokból elbírálni, mint azt tisztelt munkatársunk teszi. Minden korszakalkotó költő ugyanis több, mint néhány új szó, rím és ritmus kovácsolója [...] benne találnak művészeti vigaszt, reményt és harci kedvet a kor-nak nagy, a régi értékeket leromboló törekvései is.” (Hatvany 1908: 234).

Kései visszaemlékezéseiben Lukács nem győzte hangsúlyozni, hogy mennyire idegenkedett a *Huszdik Század* liberalizmusától és pozitívizmusától, illetve a *Nyugat* világnézetit relativizmusától – attól, hogy Osvát Ernő nem a dolog igazságát, hanem a jól megírtágát vélte döntőnek. Részben utólagos visszavetítésről van szó. 1906 és 1910 között tizenkét szövege jelent meg a *Huszdik Században* és tizenegy a *Nyugatban* – vagyis az akkor írt teljes termésének háromnegyede. Az viszont kétségtelen, hogy Osvát rossz írónak tartotta őt, Babits pedig *A lélek és a formák* című esszékötetét (1910) „homályos” stílusáért (germanizmusaiért) bírálta a *Nyugatban*. Életre szóló sebként élt Lukácsban az is, hogy ifjúkori drámakönyvét, *A modern dráma fejlődésének történetét*, miközben pályadíjat nyert a konzervatív Kisfaludy Társaságban, a *Huszdik Század* figyelemre sem méltatta. Valójában a drámakönyvről igen alapos és elismerő recenzió jelent meg, amely azt is észrevette, hogy *A modern dráma* ugyanazzal a forma-fogalommal dolgozik, mint amit Lukács az Alexander-émlékkönyvbe (1910) írt kitűnő módszertani tanulmányában indokolt meg részletesen.⁴

Lukács eredetileg a *Nyugatnak* ajánlotta fel az Ady 1908-as kötetét, *Az Illés szeke-rét* követően írt cikkét, de az nem jelenhetett meg ott, mert Osvát Ernő (Ignotus pártfogása ellenére) nem volt hajlandó lehozni. Jászi azonban némi késedelemmel, de közölte a *Huszdik Században*. Lehet, hogy Osvátnak nemcsak stílári fenntartásai voltak a szöveggel szemben, hanem annak radikalizmusa is taszította. Jászit viszont (mint ezt láthattuk) éppen ez vonzotta Lukács írásában. Több szempontból is figyelemre méltó az az 1909. augusztus 26-ai Jászi-levél, melyben Lukácsot igyekezett megnyugtani a cikk késedelmes közléséért. A levélből világos képet nyerhetünk arról, hogy a *Huszdik Század* szerkesztésén bábáskodó belső kör milyen kis teret engedett az irodalmi és művészeti tárgyú szövegeknek.⁵ Lukács cikke végül rövidítés nélkül jelent meg, de két részben, *Új magyar líra* címmel (HSZ 1909/2.: 286–292, 419–424).

Jászi nem csak udvariasságból írta levelében: „Hát kedves barátom, nincsen senki, akire mi a te irodalmi tereidet átruházni akarnók, mert nincs senki, aki a magyar esztétikában azokat a szempontokat képviselné, melyek a mi irányunkhoz közelebb állnának.” Bár hozzáté-szi azt is, hogy Lukács Ady-cikkét „jóhíszemű és alapos tudáson nyugvó különvélemény”-nek tartja (Jászi 1991: 174), amiben rejlik némi fenntartás is, de az elfogadás gesztusa dominál.

4 L. *Huszdik Század*, 1913/2.: 120–124. Feltehetően Galamb Sándor az ismertetés szerzője.

5 „Őszintén sajnálom, hogy cikked lerövidítésére vonatkozó óhajom miatt megnehezítettél, sőt a mögött rejtett indokokat keressz. [...] Egyszerűen a szerkesztő feljajdulása volt, akinek nincs 1,5 – 2 ív tere irodalmi csemegék számára akkor, amikor a szociológiai és a szociálpolitikai napi kenyér ügye is oly rosszul áll.” S hozzáté-szi még Jászi – Hatvany Lajosnak ugyancsak Adyval foglalkozó, *Egy olvas-mány és egy megtérés története* címen publikált szövegére utalva –, hogy „akkor is megmosták érte a fejemet, hogy nekünk nem szabad ennyire esztétizálnunk”. L. Jászi 1991: 174.

Jászi a következő szavakkal konferálta be Adynak megjelenése előtt Lukács írását (összhangban a Hatvany cikkéhez fűzött jegyzetével): „Úgy érzem, hogy a tömérdek kritika közepette, mely az Ön költészetét kíséri, épp a legfontosabb és a legtörténelmibb szempontok még mindig észrevétlenül maradtak. Talán Lukács megsejt egyet-mást abból is, amit Hatvany nem látott meg (l. m.: 167).

Jászi olyan nagy becsben tartotta, hogy a *Huszadik Század* 1908-ban és 1909-ben Lukácstól jelentette meg a legtöbb irodalmi-esztétikai közleményt. Még a baráti körét (Popper Leót, Balázs Bélát, Ritoók Emmát) is szívesen fogadták, és akkor is ismertették könyveit, amikor Lukács már nem írt a folyóiratba.⁶ Lukács 1910-ben már önállósodni próbált,⁷ ettől fogva nem jelent meg több írása a *Huszadik Század*-ban. Ebben szemléleti fordulata is közrejátszhatott. A drámakönyv még az irodalomszociológia Simmetől átvett *raciónalis* módszertanát alkalmazza, de a modern kor osztályhanyatlásából elméletileg levezetett új virágkor helyett a tragédia hanyatlásával szembesül. Mivel a szociológia nem kecsegtette meggyőző válasszal, Lukács elfordult tőle. A *Szellem* első számában megjelent Lukács-esszé, *A tragédia metafizikája* (1911) már radikálisan szakított a racionális módszertannal. Ekkor kezdődik a *pozitivizmussal és a liberalizmussal való leszámolásnak* Lukács egész életére szóló folyamata. A Balázs Bélával együtt kezdeményezett Vasárnapi Körben (1917-ben, 1918 elején) már a belső „lélekvalóság” lehetőségével próbált számot vetni.⁸

Az 1908-as, 1909-es években Jászi és Lukács még közel álltak egymáshoz – legalábbis Jászi (ha némi fenntartással is, de) ezt hitte. Az Adyról szóló írás már csak azért is kedves lehetett számára, mert nyitó mondataiban nagy hangsúllyal beszél arról, hogy e költészet *forradalmi próféciaként* hat és *teremt közösséget*. Jászi nemcsak költőként tartotta sokra Adyt, hanem harcostársának tekintette a „magyar ugar” átalakításáért folytatott küzdelemben.⁹ Ha – igen ritkán – írt Adyról, mint a *Ki látott engem?* című verseskötetének megjelenése (1914) alkalmából, vezércikk került ki a tolla alól (nem is a *Huszadik Század*-ban jelent meg, hanem a *Világban*). Ebben nemcsak mellőzte az esztétikai szempontokat,

6 1911-ben két recenzió jelent meg *A lélek és a formák* című esszékötetéről (az egyiket éppen Ritoók Emma írta), 1913-ban pedig (mint arról már szó esett) *A modern dráma fejlődésének történetéről* látott napvilágot alapos ismertetés. Lukács kesei visszaemlékezései alapján valószínűsíthető: a drámakönyv esetében az váltotta ki neheztelését, hogy nem egy nevesebb szerző írt róla.

7 Előbb Balázs Bélával a *Renaissance* nevű folyóiratból akart *ellen-Nyugatot* formálni, majd 1911-ben Fülep Lajos társaságában megalapította a mindössze két számot megért magas színvonalú filozófiai folyóiratot, *A Szellemet*.

8 Vö. Veres 2000: 41–54.

9 1909-től személyes pártfogásába vette, menedzselte és bevonta minden létező, általa vezetett szervezetbe, a szabadkőműves Martinovics Páholytól az 1914-ben alapított Polgári Radikális Pártig.

de mintegy velük szemben haladva dicsérte meg a költő (pontosabban a vátesz, a propagandista) tömeglélektani-politikai teljesítményét.¹⁰ Bár kimutathatók Jászi és Lukács között szemléleti egyezések is (mindenekelőtt a forradalom emlegetése), jóval nagyobb a különbözőség. Jászi szemében Ady költészete elsősorban a *szociológiai-politikai küzdelem része* az emberekre nehezedő, érték nélküli feudális világgal szemben. Úgy látja, hogy Ady egy új, részben csak megsejthető, de föltétlenül értékes társadalmi rend nevében lép fel, a kismimizett rétegek szószólójaként és (együttal) öntudatra ébresztőjeként – amivel maga is társadalomalakító tényezővé válik.

Lukács viszont *tragikus-misztikus magatartásként* értelmezi Ady költészetét. Már cikkének hatásos felütésében is – ahol Adyt a magyar forradalmárok költőjeként nevezi meg – a forradalom képzetéhez a *hiábavalóság* érzete rendelődik: „Mert hiába minden, Ady mégis a magyar [értsd: magyarság] versek Adyja elsősorban, a forradalom nélküli magyar forradalmárok poétája. [...] Mert Magyarországon a forradalom csak lelkiállapot, csak az egyetlen pozitív, formai lehetősége annak, hogy a végtelen izoláltság okozta kétségbeesés csak kifejezést is bírjon kapni. [...] Adynak minden verse vallásos vers [...] egy nagy, misztikus érzés kiáradása mindenfelé és mindenhová.” (Lukács 1977: 248–250).

Lukács elismeri e költészet mozgósító erejét, sőt ennek fontosságát is, de az utóbbit szinte azonnal *visszavonja*: „Itt találkozok az Ady centrális élménye az Adyt olvasók centrális élményével. Mert *bizonys*: ez az ő igazi jelentősége a mai Magyarország számára; a lelkiismeret, a harci dal, a harsona, a lobogó, amely köré minden csoportosulhat, ha harc lesz valamikor, a jelszó, amelyet este a tábortüzeknél virrasztók váltanak. De szinte azt lehetne mondani: *véletlen* így az Ady hatása, mert nála mégiscsak *epizódok* a magyar versek; az ő lelke mindent egyformán és egyforma erővel tükröz, hát tükrözi ezt is, ezt, éppen azt, ami a mai magyaroknak olyan nagyon, olyan pótolhatatlan mélységgel kell.” (l. m.: 254 – A kiemelések tőlem, V. A.)

10 „De Ady Endre nemcsak új szavak, új formák és új ritmusok kovácsolója, nemcsak az életlendület nagy átértékelője, szóval nemcsak esztétikai narkotikum és hevítő szer – szónokolta Jászi: – az ő költészete művészeti ragyogása mellett mint tömegmozgalom, mint szociális erő válik az Új-Magyarország egyik legizgatóbb és legtöbbet ígérő kultúr-problémájává. [...] Az a tény tehát, hogy ma húsz-harmincezer ember olvassa, érti és várja Adyt, az ő működését felülemeli az esztétikusok és irodalmárok vitáin, s próféta szerűen is teszi költői misszióját, melynek megértése kulcsot ad az eljövendő magyar dolgok sejtéséhez. [...] Ezzel a latifundiumos kínai fallal és ezzel a kávéházas álforradalommal szemben Ady költészete a falu hadüzenete volt. Valódi paraszt- és valódi proletárérzelmek viharzottak itt fel a grófok, uzsorások és kitartottjaik ellen. Az igazi forradalom szele süvöltött itt, nagy, szent, zsoldáros komolysággal. Semmi viccelés, semmi finomkodás, semmi manír, hanem kaszás és gyáras felháborodás fűtötte szenvedély.” (Jászi 1982: 208–211).

Tehát az első pillantásra elismerő felütésről („Mert hiába minden, Ady mégis a magyar versek Adyja elsősorban”) kiderül, hogy valójában úgy értendő: a magyaroknak (és Jász-
inak) igazában csak ez a forradalmas Ady kell, *holott ő sokkal több: „egy nagy, misztikus
érzés kiáradása mindenfelé és mindenhová”. A magyar ugar (Jászi szemében annyira fon-
tos) mozdíthatatlanságát Lukács alaposan átértelmezi – neki nem annyira az *elmaradott*,
mint inkább a *korlátolt* magyar világgal van baja: „A magyar versekben *egyfelől* fúj csak a
szél, csak *egy* lehetőség van, és nincs annak ellenkezője; itt ki vannak osztva a szerepek
előre és örök időkre, szigorú *kizárólagossággal* van elválasztva a jó a gonosztól, és kemény,
rikító, plakátszerűen éles színezéssel vakító fehérre festve az egyik, és ragyogó feketére a
másik.” (Uo. A kiemelések tőlem, V. A.)*

A forradalom Lukács szerint csak az *egyik* lehetséges válasz a világ nyomorúságára, a
magyar forradalmárok pedig alkalmatlanok arra, hogy megvalósítsák. Azért maradnak for-
radalom nélkül (szemben az oroszokkal), mert náluk csak „*elkiállapot*” az, ami akaratot és
elszánást kívánna. Maga Lukács viszont sokkal magasabbra tekint: a költő *metafizikai* cél-
jára és képességére. A misztikus-vallásos lélek korlátatlansága izgatja: „A mai misztikusnak
nincs hol formát találnia, neki magának kell magából megteremtenie mindent: az Istent és
az ördögöt, a földet és a túlvilágot, a Megváltót és az Antikrisztust, a szenteket és az elkár-
hozottakat, neki magának kell megírnia a Bibliát, és mindazt, aminek kedvéért aztán elol-
vasná.” (l. m.: 151). A költői teremtés Lukács felfogásában sajátos *világkép*-teremtésként jele-
nik meg (a formaproblémák – egyelőre – őt sem foglalkoztatják igazán), és egyúttal persze
önteremtésként is: a magyar glóbusz beszűkülő szemhatárán tülelmedő egyéniség diada-
laként. Tulajdonképpen ezt a *teljességet* ünnepli Adyban.

Lukácsnak nemcsak Jászit sikerült cikkével megtévesztenie, hanem későbbi önma-
gát is (marxistaként is kitarított amellett, hogy ifjúkori írásában elsősorban Ady forradal-
miságát kívánta méltatni) és csaknem minden értelmezőjét, beleértve e sorok szerzőjét
is (vö. Veres 2000: 23). A *megváltás* Lukácsnál nem társadalmi léptékű, mint Jászi számára,
hanem *kizárólag a személyiség belső drámája*. (Könnyen lehet, hogy már itt, ebben a gon-
dolatban benne rejlik csíráként Lukács 1910-es évekbeli irracionális útkeresése.) Ám cikke
erőteljes indításával sikerült a figyelmet elterelnie erről. Eljárása úgy is felfogható, mint
egyfajta *kompromisszumkészség* – mint a magyarságversek kedvelőinek (köztük Jászinak)
tett engedmény –, és voltaképpen ezt vetítette (öntudatlanul) Ady forradalmi gesztusába
is. Csak annyi bizonyos, hogy volt néhány közös évük Jászival, amikor eredményesen tud-
tak együttműködni – a szerencsés félreértés folytán.

Valójában a *Huszedik Század* ízlését leginkább reprezentáló cikket Adyról Schöpflin
Aladár írta. Az *új magyar irodalom* című tanulmányában¹¹ együtt szerepel ugyan Ady
és Móricz, de igazi hőse egyértelműen Ady. Ady indulását ő is nagyobb irodalomtörté-

11 A Huszedik Század 1912/2. számában jelent meg.

neti távlatba helyezi, de ez igencsak konkrét folyamatképet jelent és a magyarországi fejlemények alapos ismeretét. A *Nyugat* és a *Huszádik Század* 1912-es öntudatának magaslatáról tekint vissza az elmúlt évtizedek immár jól látható törésvonalaira. Schöpflin nem köntörfalaz akkor sem, amikor az Ady körül folyó harc politikai háttéréről beszél: „Az eddigi magyar hazafiás költészet [...] a nemzeti hiúságot csiklandozó politikai költészet volt: Ady félreverte a harangokat, tüzet kiáltott, hogy a rémülettől ismerjünk magunkra. Akik ellene támadtak, jól vették észre forradalmi voltát, mert költészete annak a lelki állapotnak volt a kifejezése, mely akkor a magyar intelligens ifjúság önállóbban gondolkodó részét addig nem képzelte számmal vitte a politikai, társadalmi és tudományos radikalizmus vagy a szocializmus táborába” (l. m.: 635). Mint ahogy nem mulasztja el megjegyezni, hogy „az irodalmi dologban példátlan ostrom” eredménye csupán az lett, hogy „annál jobban megnövekedett [Ady] súlya”.¹²

Lukács Ady-cikkének újraértelmezése jó példa lehet arra, hogy még az ilyen esetekben is, mint ez, tehát amikor több évtizedes konszenzus áll fenn a Lukács-szöveg interpretációjában, lehetőség van rá, hogy új összefüggéseket ismerjünk fel. Az pedig, hogy ifjúkori Ady-értékelése nem korlátozódik a költő forradalmi nézeteire, csak növeli akkori teljesítményének intellektuális értékét. Hiszen jóval összetettebb képet ad e költészetről, mint a későbbi Ady-írásaiban, ahol meglehetősen lehangoló egyszerűsítésekhez vezet a népmozgalom hiányában magára maradt forradalmárról szóló koncepció, nem beszélve arról, hogy a tényeket eltorzító beállítást elszakítja Adyt tényleges társaitól, elvbarátaitól.¹³

12 Más kérdés, hogy Schöpflint jobban érdeklik e forradalmiság lélektani motívumai. Akit Lukács Ady-cikkének kontextusa behatóbban érdekel, annak figyelmébe ajánlom már említett tanulmányomat: *A Huszádik Század irodalomszemlélete*. Literatura, 2008/2.: 151-190.

13 Vö. Lukács 1939-es írását, melynek címe: *Ady, a magyar tragédia nagy énekes*. In: *Magyar irodalom – magyar kultúra*, 158–178.

PÉLDÁK AZ ÉLETMŰ BELSŐ ARÁNYAINAK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEINEK ÚJRAGONDOLÁSÁRA

A részletesebben bemutatott példa arra is figyelmeztet, hogy – a kétségtelenül meglévő hasonlóságok ellenére – meglehetősen különböznek egymástól az egyes korszakaiban adott Ady-értelmezései. Hasonló eltérést lehet kimutatni *Az ember tragédiájá*-ról adott értékelésének módosulásában, még akkor is, ha ifjúkori drámakönyvében éppúgy elutasította a művet, mint a *Szabad Népb*ben 1955-ben publikált, hírhedtté vált *Madách tragédiája* című cikkében.¹⁴ Az utóbbit Lukács még a Petőfi Körben megtartott 1956. júniusi filozófusvitán is védelmébe vette, úgy állítva be, mintha a régi véleményéhez tartaná magát.¹⁵ Holott merőben másról volt szó, amikor Madách művének drámaiságát vonta kétségbe és „dialogizált tanköltemény”-nek nevezte (Lukács 1911: 585), vagy amikor a bizánci jelenet metafizika iránti érzéketlensége miatt háborgott,¹⁶ mint amikor a falanszter (állítólagos) szocializmusellenes koncepcióját kifogásolta, ami szerinte (legalább részben) valós alapot ad az imperialista kor „reakciós” hivatkozásaira.¹⁷ Az ilyen változások tisztázása már csak azért is fontos feladat, mert segít megérteni az életmű belső összefüggéseit és arányait.

Itt csak arra vállalkozhatom, hogy röviden felvázoljam, pontosabban kijelöljem az újragondolás néhány lehetséges szempontját. Makacs előítéletek nehezítik a dolgunkat.

Elsőként azt vetném fel, hogy maga Lukács is, a szakirodalom is evidenciaként kezelte azt, hogy hiányzik belőle a műértő minőségérzék. Hauser Arnold visszaemlékezése szerint „Lukácsnak nem volt minőségérzéke, és mint nagyon öntudatos ember, ő tudta legjobban, hogy nem volt meg. Ő ezt úgy fejezte ki, hogy: »Én nem vagyok műkritikus, én művészet-filozófus vagyok.« Ez azt jelentette, hogy amikor valakit jelentős művésznek vagy költőnek

14 Vö. (kissé rövidítve) In: i. m. 560–573. Ráadásul abban a történeti kontextusban menthetetlen szerepet töltött be. A Rákosi-érában *Az ember tragédiája* mint „reakciós” mű indexre került. Hétéves eltiltás után, 1955 januárjában végre ismét bemutathatta a Nemzeti Színház, de éppen akkor, amikor Rákosi-nak sikerült Nagy Imrét félreállítania, amit azonnal követett az újabb betiltás. Ebben a kritikus helyzetben jelent meg Lukács cikke, ami úgy hatott akkor, mint a betiltás ideológiai igazolása.

15 A jegyzőkönyv ekként rögzítette Lukács válaszát: „...egy cédulát kaptam, amely megkérdez, miért írtam meg a *Madách-cikket*, az ott adott értékelés az én meggyőződés-em. Erre egészen röviden felelek: 30–40 év óta meggyőződés megfogalmazni. (*Taps.*)” L. A *Petőfi Kör vitái II. Filozófusvita*. Szerk.: Hegedűs B. András - Rainer M. János. Kelenföld Kiadó – ELTE. 1989: 67.

16 *Kiknek nem kell és miért a Balázs Béla költészete* (1918), Lukács 1977: 703.

17 Vö. Lukács 1970: 567–568. Más kérdés, hogy műfajelméleti fenntartásai is megjelennek – meglehetősen szervesen – az 1955-ös írásában, l. i. m.: 571–572.

tartott, akkor majdnem mindig téves volt az ítélete.” (Hauser 1978: 53-54). Életrajzírója szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy Popper Leó hatásának köszönhető a fiatal Lukács viszonylagos nyitottsága a modern művészeti törekvések befogadására, s „nagyon valószínű, hogy Popper állandó »kontrollja« mellett Lukács nem alakíthatott volna ki egy olyan merev, életidegen »klasszicizmus«-normát a művészet jelenségeinek értékelésére”, mint amilyen a tízes évek végétől a haláláig jellemezte őt (Bendl 1994: 92-93). Magát Lukácsot is foglalkoztatta ez; például ekképpen méltatta egykori barátját: „Popper Leó talán a legnagyobb tehetség volt, akivel életemben találkoztam. Csalhatatlan érzéke volt a kvalitás iránt. A legtöbb esetben a kvalitásérzék ellentétben áll a teoretikus érzéssel. Létezik egy ilyen divergencia, de ez belőle teljesen hiányzott.” (Lukács 1981: 104). Később Balázs Béla töltött be hasonló szerepet Lukács mellett (Hauser 1978: uo.).

Nyilvánvaló számomra, hogy korrekcióra, illetve pontosításra szorul ez a közkeletű vélekedés, hiszen a korai (még a Popper-barátság előtti) cikkei nem azt mutatják, hogy Lukács híján lett volna a kvalitásérzéknek. Talán elegendő a Kosztolányi Dezső *Négy fal között* című kötetéről írt kitűnő recenziójára hivatkoznom,¹⁸ vagy a már részletesebben bemutatott Ady-cikkére, amely nem esztétikai szempontokat érvényesített ugyan, de telitalálat volt, ha azt nézzük, hogy az akkor még korántsem elismert Ady jelentőségét tökéletesen érzékelte. Tehát inkább arról van szó Lukács esetében, hogy a korán kialakított és folyamatosan változó elméleti föltevésai emeltek gátat esztétikai érzékenysége elé, vagy éppen ezek segítették nagyszerű felismerésekhez. Nem a minőség iránti igény feladásáról beszélhetünk nála, hanem az igény szemléleti alapjának áthelyeződéséről. A filozófiai esztétika (melyet Lukács is művelt már a kilencszázas évek közepétől) *nem* esztétikai szempontból értékeli. Szívesebben foglalkozik a már konszenzus alapján kiszelektált remekművekkel, és ezek között *történetbölcséleti* szempontból tesz különbséget. A filozófiai esztétika nagy dilemmái (Homérosz *vagy* Vergilius, Goethe *vagy* Schiller stb.) valójában világnézeti szembeállítások. Hosszú pályáján Lukács is szívesen alkalmazott ilyen szembeállításokat. De nem riadt vissza attól sem, hogy alkalmanként piedesztálra emeljen olyan műveket is, amelyeket nem támogatott közmegegyezés. Így járt el ifjúkorában Kosztolányi és Ady versesköteteivel, kései korszakában pedig az *Iván Gyenyiszovics egy napjával*. Ha egyik-másik alkalommal tévedett is a művek megítélésében, a mindenkori kritika kockázatán belül maradt.

Egy másik makacs vélekedés szerint korántsem egyértelmű, hogy Lukács elsősorban esztéta lett volna. Bár az esztétika teszi ki életművének nagyobbik részét, s ez teremt tematikus összhangot az ifjúkori és a kései írások között, de Lukács, ha csak tehette, más-

18 *Négy fal között. Kosztolányi Dezső versei.* (1907), in: Lukács 1977: 116–118.

sal foglalkozott. Az egyik mind a mai napig irányadó pályakép¹⁹ szerint „ha figyelembe vesszük, hogy *A regény elmélete* (a premarxista korszak utolsó esztétikai terméke) és az első marxista esztétikai írások között csaknem tizenöt év telik el az esztétika iránti sajátos érdeklődés legcsekélyebb jele nélkül, vagy hogy az öreg Lukács az *Esztétikát* nem tekintette életműve zárókövének, hanem egy »társadalomontológiával« szándékozott szintézist teremteni elméleti produkciójában, akkor az esztétika dominanciája már korántsem természetes, hanem külön magyarázatra szorul”. Lukács korai, nem marxista korszakának esztétikai érdeklődését azzal magyarázzák, hogy „a magyarországi társadalomtudomány és politika reménytelen provincializmusa” mellett „aki a magyar ugarról ki akart törni, az szinte kizárólag a művészethez kapcsolódhatott”. A harmincas évek „visszakanyarodását” pedig „Lukács marxizmusának a problémái magyarázzák”, „a művészet az [. . .], melyről egy marxista még mindig a legtöbb tartalmat tudja mondani anélkül, hogy szisztematikusan építene az ökonómiaira”.

Már a Lukács irodalomszociológiai munkásságát tárgyaló könyvemben vitatkoztam mindkét állítással. Arra hivatkoztam, hogy a magyar századelő teljesítménye nemcsak a művészetben számottevő, hanem a szellemtudományokban is biztató volt (ha nem is mérhető az előbbihez). Erdélyi János XIX. századi kezdeményezései után először ekkor tűzték ki célul a magyar filozófiai kultúra felzárkóztatását, és nem csupán a fordításirodalom fellendülése köszönhető ennek, hanem Alexander Bernát, Böhm Károly és mások originális művei is. A *Huszadik Század* szociológiai tájékozódását és prognóziskészítő érdemeit sem kellene a marxistává lett Lukács Györgyéhez hasonló lekezelő gesztussal megítélni. A provincializmus emlegetése persze indokolt lehet, de nagy kérdés, hogy mihez képest. Némelykor még előnyre is fordítható a hátrány, mint azt a magyarországi pszichoanalitikus mozgalom hihetetlenül gyors karrierje bizonyítja. A harmincas évek esztétikai és irodalomkritikai produkciójának túlsúlyát pedig nem annyira Lukács koncepcionális korlátai magyarázzák, mint inkább kényszerű politikai visszavonulása, ami az általa írt Blum-tézisek okozta botrány után nem volt elkerülhető (Veres 2000: 62–63.).

Ma úgy látom, hogy Lukács esztétikai teljesítményét lehet ugyan erős kritikával illetni, kivált az 1920-as évektől az 1950-es évekig, de irodalmi-művészi érdeklődésének folyamatos jelenléte nem vonható kétségbe. Nem „hagyott ki” tizenöt évet, sőt egy pillanatig sem szüneteltette irodalomkritikai tevékenységét. A *Történelem és osztálytudat* megírásával egy időben publikálta a *Marxismus und Literaturgeschichte* című cikkét a *Die Rote Fahne* lapban.²⁰

19 Bence György és Kis János közös munkájáról van szó, melynek címe: *Az ifjúlukácsizmusig és tovább* (1972). Sajnos e kitűnő összegezést nem publikálták, de kéziratként is jelentős hatást gyakorolt a Lukács-irodalomra.

20 *Die Rote Fahne*, 1922/445. sz.

Ugyanitt még számos más tanulmánya jelent meg (főként német) irodalmi jelenségekről.²¹ Az évtized derekától rendszeresen jelentkezett irodalomkritikai írásokkal a bécsi Új Március és a budapesti 100% című kommunista folyóiratok hasábjain. Ez irányú munkássága azért merült feledésbe, mert a kutatásnak kellett kiderítenie a Lukács által használt álneveket (vö. Lackó 1981: 103–122). Kevésé ismertek a szovjet folyóiratokban 1929–30-ban publikált, Solohovról és más szovjet szerzőkről írt irodalomkritikai cikkei is.

Könyvemben azt is érveként hoztam fel az esztétikai érdeklődés Lukács életművében játszott szerepének lebecsülése ellen, hogy maga a szembeállítás – egyáltalán az esztétikai és történetbölcséleti munkásságának éles megkülönböztetése – nehezen értelmezhető, mert a kettő szerves egységet alkot: jelentősebb irodalomkritikai írásaiból soha nem hiányzik a történetbölcséleti szempont (Veres 2000: 63–65). Más kérdés, hogy a sokszor publicisztikus célzattal írt szövegeiben a filozófiai üzenet fölöttébb sovány, s nemcsak a szocialista írástudók (Szovjetunióból diktált) vezérelveit érvényesítik a konfrontáció és a közérthetőség szükségességéről, hanem a ma már végképp elretentően ható bizánci stílusfordulatokat is. A szó szoros értelmében alkalmi írásokat sajátos kettősség jellemzi. Már a húszas évek elején-derekán írt és a magyar nyelvű kommunista lapokban közölt, kifejezetten politikai szempontú cikkeiben is a politikai érvek és magyarázatok mellett (olykor helyett) mélyebb ideológiai, esetenként szociológiai vagy esztétikai eszmefuttatások találhatók.²² Később általános gyakorlattá vált nála az a módszerbeli meggyőződés, hogy szabad átjárás van a különböző területek között: az ökonomia, a szociológia, a filozófia, az esztétika és a politikai szféra fogalmai lényegében fölcserélhetőek egymással, illetve az egyik a másik analógiájaként használható. A „totalitást” nemcsak filozófiai eszményként értelmezte, hanem módszertani alapelvként is, s elemzéseiben ennek kívánt megfelelni.²³

21 Illés László hívta fel a figyelmemet ezekre az 1922–23-as írásokra, itt mondom érte köszönetet. Néhány cím a magyarra nem fordított cikkek közül: *Tagores Gandhi-Roman*, *Arthur Schnitzler*, *Bernard Shaws Ende*, *Freuds Massenpsychologie*, *Lessing: Emilia Galotti und die bürgerliche Tragödie*, *Über Hauptmanns Entwicklung*, *Zum zehnten Todestag August Strindbergs*.

22 Ezeket az írásokat Lackó Miklós tanulmánya elemezte behatóan: *Ideológia, kultúra, irodalom*. Adalékok Lukács György publicisztikai működéséhez az 1920-as évek második felében (Lackó 1981: 78–79).

23 Korábban sem rajongott a specializációért, de nem vonta kétségbe a szakterületek elkülönülésének jogosultságát. Most már úgy beszél a társadalomtudományok „szűk látókörű specializáltságáról”, mint a polgári ideológia hanyatlási folyamatának jellegzetes tünetéről, s egyik negatív példája Max Weber, aki Lukács szerint hozzájárult ahhoz, hogy a szorosan összetartozó gazdaságtan és szociológia kapcsolatát „erőszakkal megbontsák”, ezzel is a fennálló (polgári világ) apológiáját szolgálva. L. Lukács 1938: 174–236.

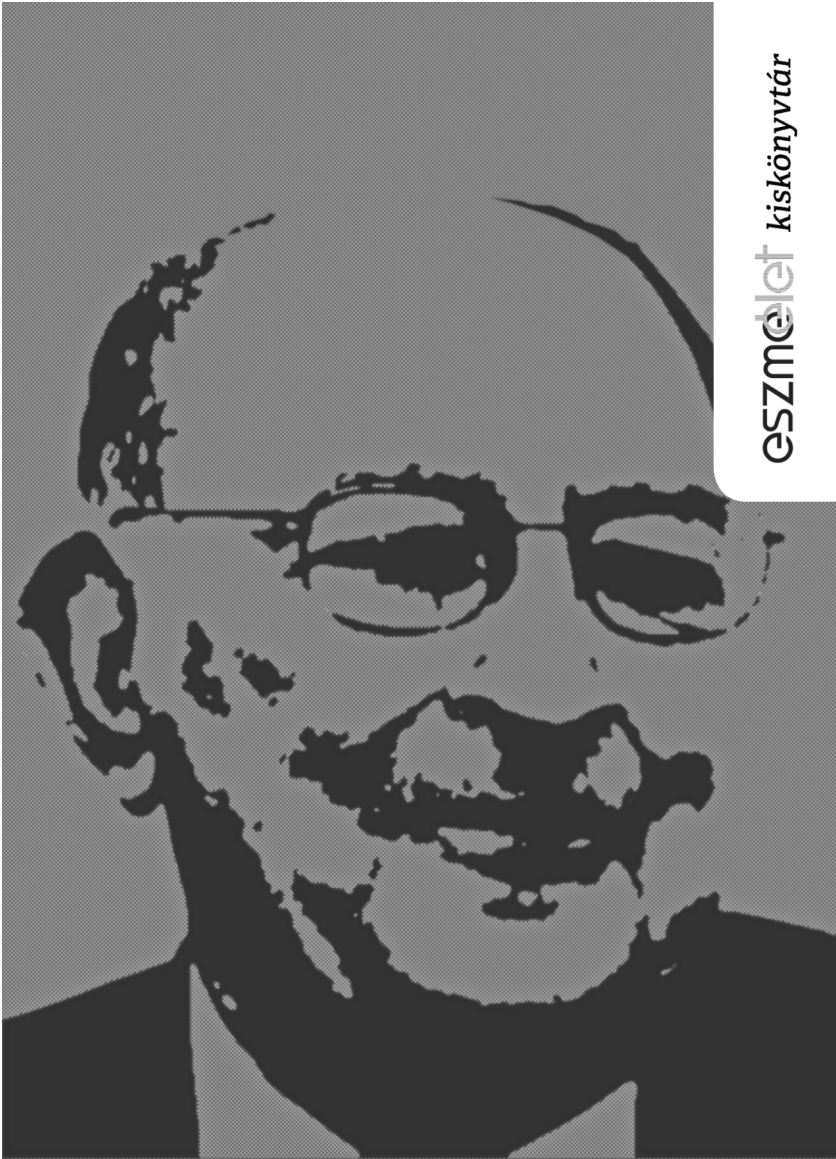
Ma úgy látom, hogy a kutatás nem kerülheti meg a különböző területek és szempontok szétszálazását, mert csak így kerülnek helyükre azok a járulékos kitérők, amelyek fontosak voltak ugyan a cikkek megírásának időpontjában (sokszor éppen ezek igazolták a mélyebb mondanivaló időszerűségét), de eltakarják előlünk a mögöttük meghúzódó építményt. Lukács György marxista korszakának kiküszöbölhetetlen alkotóeleme az utópia – a marxi fejlődéskoncepcióval teljes összhangban –, következésképp nem ennek elhallgatása, hanem folyamatosan változó funkciójának értelmezése vezethet el az ő sajátosan egyéni világlátásának megértéséhez. Ezért is az egyik legkedvesebb történet számomra az, amit Fehér Ferenc beszélt el egy interjú során Lukácsról: „Volt egy beszélgetése 1939-ben Johannes R. Becherrel. Öt percre úgy nézett ki, hogy kimehet Lukács Amerikába egy Dosztojevskij-kongresszusra, és Becher, Sztálin hűséges kutyája, bizalmasan azt mondta neki: Gyuri, menjen el, soha ne jöjjön vissza. Mi összeomlunk a saját bűneink alatt, legalább legyen egy ember, aki elmondja, mit követtünk el. [...] Lukács azt felelte: kérem, én a romok alá temetkezem. Egyébként – mondta ő – Alarik gótjai kellettek ahhoz, hogy nyolcszáz év múlva Giotto megszülessen.”²⁴

24 *Lukács elvtárs, meneküljön! Heller Ágnes és Fehér Ferenc Lukács Györgyről.* In: 168 óra, 1979/3. 20–21. Lukács válaszában logikai struktúrája voltaképp már 1910-ben készen állt, csak akkor még úgy látta, hogy a szocializmus nem képes a kereszténység egykori teljesítményére: „A szocializmusnak, úgy látszik, nincsen meg az egész lelket betöltő, vallásos ereje, amely megvolt a primitív kereszténységben. A korai kereszténység művészetüldözése kellett, hogy Giotto és Dante, Meister Eckhart és Wolfram von Eschenbach művészete megszülessék: a korai kereszténység bibliát teremtett, és sok század művészete táplálkozott annak gyümölcseiből.” L. Lukács 1977: 428.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- A Petőfi Kör vitái II. (1987): *Filozófusvita*. Szerk.: Hegedűs B. András – Rainer M. János. 1989. 67. Kelenföld Kiadó-ELTE.
- Bendl Júlia (1994): *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Scientia Humana.
- Hatvany Lajos (1908): Egy olvasmány és egy megtérés története. In: *Huszdik Század*, 1908/1.
- Hatvany Lajos (1909): A nagyváradi holnaposok és a budapesti szemle hírlaposok harca. In: *Huszdik Század*, 1909/1.
- Hauser Arnold (1978): *Találkozásaim Lukács Györggyel*. Akadémiai Kiadó.
- Jászi Oszkár (1982): *Publicisztikája. Válogatás*. Szerk. Litván György – Varga F. János. Magvető Könyvkiadó.
- Jászi Oszkár (1991): *Válogatott levelei*. Összeáll. Litván György – Varga F. János. Magvető Könyvkiadó.
- Lackó Miklós (1981): Névtelenül vagy álnéven megjelent, Lukács Györgynek tulajdonítható írások (1925–1929). In: *Szerep és mű. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Gondolat Kiadó.
- Lukács György (1938): Marx és az ideológiai hanyatlás problémája (1938). In: *Adalékok az esztétika történetéhez. 2. kötet*. 1972. Magvető Kiadó.
- Lukács György (1908): Új magyar költők. A Holnap. In: *Huszdik Század*, 1908/2.
- Lukács György (1911): *A modern dráma fejlődésének története*. Magvető Kiadó.
- Lukács György (1970): *Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok*. Szerk. és vál.: Fehér Ferenc – Kenyeres Zoltán. Gondolat Kiadó.
- Lukács György (1977): *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk.: Tímár Árpád. Magvető Kiadó.
- Lukács György (1981): *Életrajz magnószalagon*. Az interjúkat készítette Eörsi István és Vezér Erzsébet. Szerk.: Eörsi István. Magvető Könyvkiadó.
- Lukács György (1981): *Levelezése (1902–1917)*. Vál. és szerk.: Fekete Éva – Karádi Éva. Magvető Kiadó.
- Veres András (2000): *Lukács György irodalomszociológiája*. Balassi Kiadó.

ESZMELET kiskönyvtár

Immanuel Wallerstein

**Bevezetés
a világrendszer-elméletbe**

L'Harmattan